

Prof. dr. Enes PELIDIJA

REZIME

U toku višestoljetnog postojanja, Osmansko carstvo je često ratovalo sa susjedima. U prvom dijelu njegove povijesti, osmanska vojska je najviše ratovala na prostorima Male Azije protiv postojećih bejluka. Vremenom, te borbe su se prenijele i na druge susjedne zemlje, prije svega protiv Bizantskog i Perzijskog carstva. Od XV stoljeća započinju brojni ratovi sultanove vojske i sa njegovim evropskim susjedima: Ugarskim kraljevstvom, Habsburškom monarhijom i Mletačkom republikom, te brojnim srednjovjekovnim državama na prostorima zemalja jugoistočne Evrope. U XVII i XVIII stoljeću osmanska država sve češće ratuje i sa susjednom Rusijom.

U svim tim borbama učestvuju sultanovi podanici iz svih pokrajina Carstva, među njima su nerijetko bili i Bošnjaci iz Bosanskog ejaleta. U jednom od tih ratova sa Rusijom, 1736. godine pozvani su da se bore na osmansko – ruskom frontu kod današnjeg Očakova. Do jesenjih mjeseci 1736. godine mobilizirano je oko 10.000 ljudi. Oni su pod neposrednom komandom tadašnjeg hercegovačkog sandžakbega Bećir-paše Čengića otišli u Moldaviju, gdje su proveli zimske mjesec. Njihov odlazak je oslabio odbrambenu moć Bosanskog ejaleta kao najisturenije pokrajine evropskog dijela Osmanskog carstva .

U proljeće 1737. godine su nastavili put prema dobivenom ratnom rasporedu kod Očakova (Ozije). Tu su u neposrednoj borbi sa ruskom vojskom 14. jula 1737. godine doživjeli poraz. Mnogi od prisutnih Bošnjaka su zajedno sa Bećir-pašom izgubili život. Preostali dio je u narednom periodu bio u ruskom zarobljeništvu. Tek nakon potpisivanja osmansko – ruskog mirovnog ugovora 28. decembra 1739. godine, preostali dio zarobljenih Bošnjaka dobio je priliku da se vrati kući. Do toga je došlo tek 1742. godine. Od 10.000 ljudi koliko ih je bilo mobilizirano 1736. godine, šest godina kasnije (1742) kući ih se vratilo svega 1.340, tj. manje od jedne petine. I ovaj podatak nam govori zašto u XVIII stoljeću dolazi do smanjenja Bošnjaka u Bosni koji su tokom XVIII stoljeća ginuli u brojnim ratovima, umirali od zaraznih bolesti ili odlazili u želji da u drugim pokrajinama Carstva nađu bolje uvjete života.

UČEŠĆE BOŠNJAKA U OSMANSKO – RUSKOM RATU 1736 – 1739 GODINE

a) Zainteresiranost Istanbula za Bosnu

Još od pruskog poraza 1711. godine, carskoj Rusiji je onemogućeno da se širi u pravcu Crnog mora.¹⁴² Pored Osmanskog carstva u tome ju je sprečavala i Austrijska monarhija kojoj nije odgovaralo rusko političko i vojno jačanje. Sve je to utjecalo da u obnovljenom rusko - osmanskome jedrenskom mirovnom ugovoru iz 1720. godine Rusija, između ostalog, prihvati obavezu da u slučaju strane intervencije u Kraljevini Poljskoj sa Portinim odobrenjem može slati svoju vojsku. No, zahvaljujući diplomatskoj vještini svoga poslanika na Porti Draškova, te pomoći Francuske, Rusija je u osmanskoj prijestonici i među njenim vodećim ličnostima uspjela izboriti visoko mjesto kao jedna od prvorazrednih evropskih država. To joj je omogućilo da ima pravo držati stalnog poslanika na Porti. Francuska je podržavala Rusiju kod sultana da bi smanjila utjecaj i ugled engleske i austrijske diplomacije u Istanbulu. I pored podrške Francuske, Rusija je i dalje imala brojnih sporova sa Carskim divanom. Najveća poteškoća u tadašnjim osmansko-ruskim diplomatskim odnosima bio je Krimski hanat kome je ruski car do 1700. godine plaćao godišnji danak.¹⁴³ Iako su u Jedrenu dvije države potpisale mirovni ugovor na "vječna vremena", ruska diplomacija je i dalje radila protiv interesa osmanske države.

Pridružujući se onim evropskim zemljama koje su zagovarale propast Osmanskog carstva i njegovu diobu, ruska diplomacija je i sama preduzela konkretne korake u tom pravcu. To je dovelo do potpisivanja tajnog rusko-austrijskog ugovora 6. augusta 1726. godine. Tim ugovorom dvije imperije su se međusobno dogovorile o podjeli evropskih pokrajina (ejaleta) Osmanskog carstva. Istovremeno se austrijski car Karlo VI obavezao da će u slučaju rata između Petrograda i Istanbula, bez obzira na povod, sa svojim oružanim snagama učestvovati na strani Rusije.¹⁴⁴ **Time je olahko vezao sudbinu svoje imperije sa Rusijom.**

Kako mu je onemogućeno teritorijalno širenje u pravcu Crnog mora, službeni Petrograd je svoje ambicije za novim prostorima u prvim decenijama XVIII stoljeća počeo pokazivati prema zemljama oko Kaspijskog jezera (mora). Kavkaske zemlje koje su se nalazile između tri carevine: ruske, perzijske i osmanske, zbog pritiska Rusije, za pomoć su se obratile prvo Perziji, pa Istanbulu. Takvo stanje dovelo je do nove zategnutosti u osmansko-ruskim odnosima. No uskoro su diplomate našle zajednički jezik u podjeli interesnih sfera. Rusiji su pripale kavkaske zemlje koje su se nalazile neposredno uz Kaspijsko jezero. Ostale zapadne zemlje postale su interesna sfera Osmanskog carstva.¹⁴⁵

Rusko-osmanski dogovori imali su direktnog utjecaja na unutrašnje prilike u perzijskoj državi. Saznavši za podjelu interesnih sfera oko kaspijskih zemalja između ruskog cara i osmanskog sultana, šahovi podanici postaju vatreni zagovornici novog rata sa Osmanlijama. Ubrzo je došlo i do otvorenog rata. Perzijska vojska je već prvih dana rata preduzela ofanzivne akcije i od osmanske vojske preotela Tebriz i Kermanšah. Sultanove oružane snage su se našle u teškom vojno strateškom položaju. Raniji propusti u unutrašnjim poslovima i vojni porazi na

¹⁴² Vasilj Popović, *Istočno pitanje, istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanske Carevine u Levantu i Balkanu*, drugo izdanje, Sarajevo 1965, 81 (dalje: V. Popović, *Istočno pitanje*).

¹⁴³ *Ibidem*, 80/81.

¹⁴⁴ Gligor Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti o austro - turskim ratovima u XVIII vijeku*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVII 1966 - 1967, Sarajevo 1969, 210 (dalje: G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti*).

¹⁴⁵ V. Popović, *Istočno pitanje*, 81.

frontu rezultirali su otvorenom pobunom stanovništva osmanske prijestonice. Njima su se pridružile i jedinice koje su bile stacionirane u Istanbulu. Pod pritiskom vođe ove pobune Patrone Halila, sultan Ahmed III je naredio smjenu, a uskoro i pogubljenje svog zeta, velikog vezira Ibrahim-paše. No, ova žrtva nije zadržala ni samog sultana na prijestolju. I on je 28. septembra 1730. godine bio primoran da abdicira u korist bratića Mahmuda, sina sultana Mustafe II. Tako je sultan Ahmed III, nakon 27 godina, jednog mjeseca i 11 dana vladavine Osmanskim carstvom, napustio prijesto.¹⁴⁶

Smjena na prijestolju oživjela je nadu sultanovih podanika u revitalizaciju Osmanskog carstva i njegovih državnih institucija. No, stanje na perzijsko-osmanskom frontu tražilo je donošenje brzih odluka o zaustavljanju teritorijalnih gubitaka i vojnih poraza. Zato je novi sultan Mahmud I (1730-1754) među prvim samostalnim odlukama potpisao ferman o imenovanju Ali-paše Hekim Oglua za novog vojnog zapovjednika nad osmanskim oružanim snagama. Tu dužnost je novi *serasker* imao i 1727. godine kada je vođen rat između ovih dviju imperija. Tom prilikom ne samo da je uspješno pobijedio perzijsku vojsku, nego je i sa šahom Ešrefom zaključio za Osmansko carstvo izuzetno povoljan mirovni ugovor.¹⁴⁷

Ovaj rat je doveo i do promjene na perzijskom prijestolju. Zakoniti šah Tahmasp iskoristio je novonastalu situaciju i sa svojim pristalicama uklonio uzurpatora Ešrefa.¹⁴⁸

Promjene na prijestoljima dviju država nisu smanjile žestinu ratnih sukoba protivničkih oružanih snaga. To je rezultiralo ogromnim ljudskim gubicima. Za vodeće ličnosti Osmanskog carstva ovaj rat značio je pokušaj da osvoje velike teritorije na ovom dijelu istočnih granica, što bi bila kompenzacija za ranije gubitke više ejaleta u evropskom dijelu Carstva.¹⁴⁹

Dolazak Ali-paše Hekim-Oglua na ratište donijelo je osjetan preokret u korist sultanove vojske. Time je Ali-paša opravdao ukazano mu povjerenje novog sultana. Ponovo je osmanska vojska osvojila Kermanšah i Hamadan. Međutim, i pored preokreta na bojnopolju, voljom velikog vezira Carstva Topal Osman-paše, koji je ranije obavljao dužnost namjesnika Bosanskog ejaleta, te bagdaskog namjesnika Ahmed-paše, 15. ramazana 1144., odnosno 12. marta 1732. godine potpisan je osmansko - perzijski mirovni ugovor. Iako povoljan, ovaj mirovni ugovor izazvao je nezadovoljstvo sultanovih podanika. Mnogi su smatrali da je osmanska vojska mogla postići i nove pobjede da se rat nastavio, te da je time moglo biti i više teritorijalnih dobitaka. Zbog iskazanog nezadovoljstva ne samo u nižim, nego i višim društvenim slojevima, sultan Mahmud I smijenio je Topal Osman-pašu i na položaj velikog vezira imenovao je pobjednika nad Perzijancima, tada u Carstvu vrlo popularnu ličnost Ali-pašu Hekim-Oglua. On će tu dužnost obavljati u naredne tri i po godine.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Yilmaz Oztuna, *Osmansli devletli tarihi*, birinci cild, Istanbul 1986, 436/, 686 (dalje: Y. Oztuna, *Osmansli devletli*).

¹⁴⁷ Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, 3, Zagreb 131 (dalje: J. v. Hammer, *Historija*).

¹⁴⁸ Adem Handžić, *Bosanski namjesnik Ali paša Hekim oglu*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju. jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V, 1954 -55, Sarajevo 1955, 139 (dalje A. Handžić, *Bosanski namjesnik*).

¹⁴⁹ J. v. Hammer, *Historija*, 3, 156.

¹⁵⁰ A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 140, 142.

Prva dužnost nove prve ličnosti Porte bilo je brzo uklanjanje glavnih akutnih slabosti. Jedna od njih bio je i postojeći finansijski sitem. Zato je i preduzeo prve mjere u cilju njegovog poboljšanja. Drugi posao bilo je poboljšanje stanja u oružanim snagama. Kao iskusan vojskovođa još od ranije je uočio slabost discipline kojom su bili zahvaćeni skoro svi vojni rodovi. Posebno je uočio važnost artiljerije. To je bio i razlog njegovog čestog kontaktiranja sa brojnim evropskim diplomatama koji su službeno boravili u Istanbulu. U tim susretima pažljivo je pratio vijesti o međusobnim odnosima evropskih država i njihov stav prema Osmanskom carstvu. Sve je to utjecalo da vodi jednu promišljenu i fleksibilnu vanjsku politiku.¹⁵¹

I pored pokušaja da izbjegne oružane sukobe sa susjedima, u tome nije uspio. Ponovo je došlo do novog osmansko-perzijskog rata. Perzija se nikako nije mirila sa teritorijalnim gubicima koje je priznala mirovnim ugovorima iz 1727. i 1732. godine.¹⁵² Novi rat dviju imperija trajao je do 1736. godine. I u ovom ratu su bila velika materijalna razaranja i ljudski gubici.

Još dok su trajali oružani sukobi, pod optužbom da rat ne vodi sa dovoljno energije 18. jula 1735. godine smijenjen je veliki vezir Ali paša. Na njegovo je mjesto postavljen Gruzijac Ismail paša.¹⁵³ Novi veliki vezir je neposredno po dolasku na čelo Porte preduzeo diplomatske mjere da dođe do novog mirovnog ugovora sa Perzijom. Najviše je u tom poslu bio angažovan Gendži Ali paša. Zahvaljujući ovom diplomati, sredinom oktobra 1736. godine potpisan je novi osmansko - perzijski mirovni ugovor. Njime se Porta obavezala da Perziji vrati u ratu osvojene teritorije, a perzijska država bi priznala važnost mirovnog ugovora dviju zemalja iz 1727. godine koji je bio izuzetno povoljan za Istanbul.¹⁵⁴ Osmanska vlada je potpisala ovaj mir zbog novog rusko-osmanskog rata.

Povod za ovaj rat bili su Poljska i Tatari. Protivno rusko-osmanskom mirovnom ugovoru iz 1720. godine, po kome se Rusija obavezala da se bez znanja Carigrada neće miješati u unutrašnje poljske poslove, Petrograd se toga nije pridržavao. Kada je poslije smrti kralja Augusta II 1733. godine došlo do borbe oko toga ko će biti sljedeći poljski vladar, Rusija se umiješala u rješavanje ovog pitanja. Direktno je podržavala pristalice pretendenta Augusta III, umjesto Stanislava Lešinskog, tasta francuskog kralja Luja XIV. Bio je to povod za brzu reakciju osmanske države. Porta je, pozivajući se na mirovni ugovor iz 1720. godine, protežirala ideju da se pitanje budućeg poljskog kralja rješava u normalnim uvjetima.¹⁵⁵ Ta zainteresiranost Porte za unutrašnje poljsko pitanje bila je zbog stava službenog Istanbula da Poljska i ubuduće treba da bude neka vrsta tampon zone između Rusije i Osmanskog carstva. Ovim miješanjem u unutrašnje poljske poslove, Porta se plašila pomjeranja utjecaja ruske interesne sfere na štetu osmanske države.

Drugi razlog rusko-osmanskog rata bili su Tatari. U toku posljednjeg perzijsko-osmanskog oružanog sukoba, ove jedinice iz Krimskog hanata su ne pitajući službeni Petrograd

¹⁵¹ *Ibidem*, 141; J. v. Hammer, *Historija*, 3, 158.

¹⁵² Enes Pelidija, *O učešću Bosanaca u tursko – persijskom ratu 1727. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju, br. 40, Sarajevo 1990., 340 (dalje: E. Pelidija, *O učešću Bosanaca*).

¹⁵³ J. v. Hammer, *Historija*, 3, 153; A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 142.

¹⁵⁴ J. v. Hammer, *Historija*, 3, 157; V. Popović, *Istočno pitanje*, 81.

¹⁵⁵ A. Handžić, *Bosanski namjesnik*, 142.

prešle preko dijela kavkaskih zemalja koje su bile pod ruskom vlašću, da bi bio stigle na glavne linije osmansko-perzijskog fronta u pomoć sultanovoj vojsci. Tim kretanjima vojske krimskog hana, koji je bio vazal osmanskog sultana, energično se usprotivila Rusija.¹⁵⁶ Zato je, po naređenju carice Ane, glavni zapovjednik ruske vojske grof Minih 20. decembra 1735. godine pokrenuo glavninu svojih trupa prema Dagistanu, kuda su se kretali odredi tatarskog hana Kaplana Giraja. Zadatak mu je bio da po svaku cijenu zaustavi hana i njegovu vojsku u napredovanju prema Dagistanu. Saznavši za to, novi veliki vezir Carstva Sidi Mehmed-paša pozvao je na razgovor engleskog, holandskog i ruskog poslanika. Upoznao je diplomate da je Porta poznato da se ruska vojska nalazi na ulazu kod Krima, te da je stacionirana kod Orkapa (Perekop). To, drugim riječima, znači da se ruske jedinice nalaze na četiri sata hoda od Azova, jedne od najvećih osmanskih tvrđava na ovom dijelu rusko-osmanske granice. Na ove optužbe ruske diplomate su odgovorile da ta kretanja njihovih oružanih snaga ne znače da njihova zemlja želi voditi rat sa sultanom. Navodno je to i razlog što ruska država ne dozvoljava slobodno kretanje tatarske vojske preko svoje teritorije i da se ruska vojska nalazi tu zbog "preventive". No, bilo je to samo diplomatsko nadmudrivanje. Kada su završene sve pripreme radnje i po unaprijed napravljenom planu zauzeti borbeni položaji, vidjela se prava namjera Petrograda.

Već u martu 1736. godine u Istanbul stižu pouzdane vijesti o ruskoj opsadi Azova. Uskoro Porta saznaje da je ruska vojska osvojila dvije kule: "Pašinu kulu" i "Janičarsku kulu". Također službeni Istanbul saznaje da ruskoj vojsci rijekom Donom dolaze nove količine artiljerijskog i drugog oružja, municije i svake druge logistike potrebne za vođenje velikog rata.

Nakon provjerenih informacija, te vijećanja na Divanu, Vlada je donijela odluku da službeno Petrogradu objavi rat. Ta odluka je i ozvaničena 28. maja 1736. godine. Po tradicionalnom običaju pred carskim sarajem su istaknuti tugovi i započete uobičajene ratne ceremonije.¹⁵⁷

Istog dana i zastave ruske vojske viorile su se s kula odbrambenih bedema Azova. Ruskoj vojsci se 30. maja predao i Orkop. Glavnokomandujući oružanih snaga grof Mihin naredio je generalu Leontijevu da sa 10 000 pješaka i 300 Kozaka pođe u pravcu tvrđave Kilburn (Kinburn). Ona se nalazila suprotno od Očakova i manjeg ostrva Berazina. Mihin je istovremeno sa glavnim jedinicama otišao u trgovački grad Kozlov na Krimu. Osvajanjem ovoga grada ruska vojska je došla do bogatog plijena. U narednim nedjeljama osvojila je više gradova koji su bili pod vlašću krimskog hana.

Vojni porazi tatarske vojske i gubitak mnogih mjesta i tvrđava bio je uzrokom smjene nesposobnog Kaplan Giraj-hana, umjesto koga dolazi ratoborni Feth Giraj. Novi krimski vladar odmah preuzima mjere u cilju jačanja odbrambene sposobnosti svoje države i zavodi disciplinu u vojsci. Međutim, ubrzo se pokazalo da je novi han bio isto tako nesposoban kao i njegov

¹⁵⁶ V. Popović, *Istočno pitanje*, 81.

¹⁵⁷ Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, IV, cild 1. Bolum, Ankara 1995., 255 (dalje: I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*); J. v. Hammer, *Historija*, 3, 155/6; Taib M. Okić, *Jedan zaboravljeni istoričar XVIII veka Ahmed Hadžinesimović iz Prusca*, Gajret, kalendar za 1939., Sarajevo 1938., 168.

prethodnik. I pored izvjesnih propusta koje je pravio, ipak je do kraja 1736.godine uspio zaustaviti rusku vojsku i njene ofanzivne akcije.¹⁵⁸

U to je vrijeme na ruskom prijestolju bila carica Ana Ivanova, kći starijeg brata Petra Velikog. U njeno je vrijeme feldmaršal Minih bio u mogućnosti da za rat mobilize 60.000 do 70.000 vojnika. Također je od teške artiljerije na raspolaganju imao i 646 topova.¹⁵⁹

Ruska država je imala 120.000 profesionalnih vojnika, ne računajući više desetina hiljada mobiliziranih ljudi koji su bili sposobni za rat. Zato je i spadala u evropske vojnički najjače zemlje toga vremena. Po potrebi je uvijek mogla ratovati sa 200.000 vojnika.¹⁶⁰

b) Poziv iz Carigrada

Znajući za veliku vojnu snagu susjedne Rusije, Osmansko carstvo je na vrijeme preduzela sve mjere u cilju uspješnijeg vođenja rata sa moćnim susjedom. U sve pokrajine Carstva iz Istanbula su poslani fermani. U njima se namjesnicima provincija naređuje da izvrše opću mobilizaciju i jedinice upute na osmansko-ruski front na Krimu. Fermani su stigli i u Bosanski ejalet. Postupajući po dobivenim uputstvima, vezir Abdullah paša Muhsin zade je u prvoj fazi mobilizirao 1.200 ljudi iz reda zaima i timarlija.¹⁶¹

Prikupljanje velikih vojnih snaga za rat sa Rusijom bila je stalna briga osmanskih vlasti. To se vidi i na primjeru Bosanskog ejaleta. Tih prvih nedelja osmansko-ruskog rata, bosanski namjesnik Abdullah paša Muhsin zade je od Porte dobio novo naređenje da u što kraćem vremenskom periodu izvrši opću mobilizaciju za rat sposobnih ljudi. Da bi dobiveno naređenje bilo što efikasnije provedeno, iz Istanbula je došao i sultanov izaslanik Kosedže Ali aga. U istom fermanu se bosanski namjesnik obavještava da će glavni zapovjednik sultanove vojske iz Bosne biti tadašnji hercegovački sandžakbeg Bećir paša Čengić. Od istaknutijih ličnosti trebalo je da idu i: banjalučki kapetan Mustafa paša Sokolović, tuzlanski kapetan Derviš beg Osmanbegović, kapetan Ključa i Ljubuškog Alija, te sve druge uglednije ličnosti koje pozove kapidžibaša Alija. Svi oni sa sandžakbegom Bećir-pašom Čengićem treba da se pridruže glavnini osmanskih oružanih snaga na osmansko-ruskom frontu, seraskeru Mehmed-paši. Spomenute ličnosti se određuju kao ugledne osobe koje su se i do tada istakle kao sposobni

¹⁵⁸ Jozef Matuz, *Osmansko carstvo*, preveo Nenad Moaćanin, Zagreb 1992., 124 (dalje: J. Matuz, *Osmansko carstvo*); Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović, *Obrana Bosne 1736 - 1739, (Dvije bosanske kronike)*, Preveli i priredili dr Fehim Nametak, dr Lamija Hadžiosmanović, Zenica 1994., 100/101 (dalje: O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Obrana Bosne*); I. H. Uzunčaršili, *Osmanli tarihi*, 256; J. v. Hammer, *Historija*, 3, 161.

¹⁵⁹ Aleksije A. Olesnicki, *Bosanska vojska pod zapovjedništvom Bećir-paše Čengića u rusko - turskom ratu 1737.*, Rad JAZU, knj. 269, razred historičko-filološka i filozofičko-jurističkoga, 121 u Zagrebu 1940., 114 (dalje: A. Olesnicki, *Bosanska vojska*); *Vojna enciklopedija*, 8, Beograd 1974., 281.

¹⁶⁰ A. Olesnicki, *Bosanska vojska*, 114.

¹⁶¹ Orientalni institut u Sarajevu, Bašbakanlik devlet arşivi Istanbul (dalje: OIS, BBAI), *Maliye defter III*, inv. br. 114/II, MD - B - 153 - 2, ramazana 1147. - od 25. I - 24. II 1735. Osmanske korištene dokumente u ovom radu preveo je Abdulah Polimac.; Salih Sidki Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, Sarajevo 1999., (dalje: S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*), 480/1; O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Obrana Bosne*, 102.

vojni zapovjednici i koji su do tada stekli vojnu slavu na bojnopolju. Na kraju fermana naglašava se da i mobilizirani obični vojnici treba da su po svojim osobinama slični svojim oficirima.¹⁶²

Tih dana je iz Istanbula u Bosnu stigao novi ferman. U njemu se ističu hrabrost i promišljenost za rat ljudi iz ove pokrajine, te njihove ranije zasluge za interese države i sultana. Imajući sve to u vidu, sultan Mahmud I izražava nadu kako će se njegovi podanici iz Bosanskog ejaleta ponovo odazvati u rat i na frontu pokazati hrabrost ispoljenu u mnogim ranijim bitkama. Istovremeno se naglašava da svaki 20-ti profesionalni vojnici iz ove pogranične pokrajine Carstva bude mobiliziran, a da komanda nad svakih 100 nefera bude povjerena profesionalnom oficiru. Dalje se naređuje da svi mobilizirani moraju biti zdrave i za borbu sposobne osobe. Posebno se naglašava da predstavnici osmanske vlasti u Bosni svim mobiliziranim moraju osigurati putne troškove i novac za vojnu opremu, konje i sve drugo što im je potrebno. Kada se izvrši vojna mobilizacija, sve jedinice iz ovog ejaleta treba da pođu u pravcu Bendera, gdje im je glavno mjesto okupljanja. Na kraju se naređuje pokrajinskim vlastima da u vrijeme mobilizacije ne nanose nikakvu štetu drugim sultanovim podanicima, te da se sve pripreme i odlazak obave mirno i na zakonit način.¹⁶³

Tih dana Vlada iz Carigrada je požurivala realizaciju mobiliziranja jedinica iz Bosne. Zato fermanci stižu ne samo namjesniku nego i mnogim drugim uglednijim ličnostima. Jedno od takvih naređenja dobio je i novi kliški sandžakbeg Ibrahim paša Alipašić. Njemu se naređuje da se sa mobiliziranim jedinicama pridruži Bećir-paši Čengiću i jedinicama iz drugih sandžaka ove pokrajine, te skupa sa njima dođe u polje kod Jedrena.¹⁶⁴

Ferman sličnog sadržaja dobio je i novopazarski kapetan Mehmed Ferhadpašić. On treba da se sa 200 nefera iz svoje kapetanije pridruži glavnini osmanske vojske kod Bendera seraskeru Mehmed-paši.¹⁶⁵ Nova naređenja i instrukcije je dobivao i Bećir-paša Čengić. On se požuruje da se sa 150 konjanika iz svoje pratnje što prije pridruži tada mobiliziranim jedinicama iz drugih dijelova Bosanskog ejaleta.¹⁶⁶

Mobilizacija za rat sposobnih sultanovih podanika iz Bosanskog ejaleta pažljivo je praćena i sa drugih strana. U to vrijeme vijesti o novom rusko-osmanskom ratu su u crnogorskim nahijama primljene sa zadovoljstvom. Crnogorski plemenski glavari su se nadali da će ruska vojska vojno poraziti sultanove jedinice, te da će to doprinijeti da i oni ubuduće ne budu pod osmanskom vlašću. Kako je dalmatinski generalni providur Dolfin pisao vladi u Veneciji, i pravoslavni podanici Republike sv. Marka sa pažnjom su pratili i očekivali povoljne vijesti u korist Rusije. To su i javno pokazivali primajući neke strance koje su ugostili kao

¹⁶² OIS, BBAI, *Muhimme defteri* (dalje: *M. d.*), 53, inv. br. 139/VI 54 190/3 17. X 1735. - 30. IV 1736. godine. Ovaj dokument pisan je u defteru koji datira od početka džemazijel ahira do konca zul-hidždže 1148. godine, f. r.; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, 481.

¹⁶³ *Ibidem*, *M. d.*, 53, inv. br. 139/VI 54, 184, početkom muharemma 1149. - 12. - 20. V 1736. godine f. r.

¹⁶⁴ *Ibidem*, *M. d.*, 53, inv. br. 139/VI 54, 185, 19. X 1735. - 17. V 1736. godine. Ovaj dokument se nalazi u defteru koji je datiran od početka džemazijel ahara do konca zul hidždžeta 1148. godine.

¹⁶⁵ *Ibidem*, *Maliye defter* III, inv. br. 114/II MD - B - 176 - 1, koncem muharemma 1149. 1 - 11. VI 1736. godine f. r. U ovom dokumentu navodi se ime novopazarskog kapetana koga akademik Hamdija Kreševljaković u svojoj studiji "Kapetanije" ne navodi.

¹⁶⁶ *Ibidem*, *M. d.*, 53, inv. br. 139/VI 54 190/2, sredinom safera 1149. - 21. VI - 1. VII 1736. godine f. r.

najdraže prijatelje. Tim rusofilskim manifestacijama protivile su se mletačke vlasti. Zato su tim “strancima“ i naredili da što prije napuste teritoriju Mletačke republike.¹⁶⁷

Iako neutralna, Venecija se u novom rusko-osmanskom ratu našla u nepovoljnoj situaciji. Novi rat dviju imperija ometao je obavljanje redovnih poslova mletačkim trgovcima. To je dovodilo i do opadanja njihove poslovne aktivnosti, naročito, kako su Mlečani naglašavali, na teritoriji Bosanskog ejaleta. Posebno su njene vlasti bile zabrinute zbog svojih pravoslavnih podanika. S pravom su se bojali da se ovaj dio stanovništva Republike javno ne pobuni i započne otvoreno ratovati sa osmanskim vojnim snagama stacioniranim u pograničnim krajevima. To bi Porti dalo povoda da Republici sv. Marka objavi rat, to Veneciji u to vrijeme nikako nije odgovaralo. Te pretpostavke bile su sasvim realne jer je u sličnim okolnostima 9. decembra 1714. godine Vlada iz Istanbula objavila rat koji je ovu republiku koštao gubitka cijelog Peloponeza.¹⁶⁸

Slična razmišljanja o pobuni svojih pravoslavnih podanika u ovoj pokrajini i susjednim crnogorskim nahijama imala je i osmanska država. Zbog toga su predstavnici vlasti na vrijeme preduzeli potrebne mjere da do toga ne dođe. U hercegovačkom sandžaku lokalne vlasti su preduzele mjeru *ćefileme* - uzajamnog jamčenja jednih za druge među uglednijim pravoslavnim porodicama. Također su na važnijim strateškim mjestima pojačali postojeće, a tamo gdje ih nije bilo, postavili potpuno nove straže. U održavanju mira na granici prema Dalmaciji bilo je uključeno još 260 ljudi. Naročitu pažnju Osmanlije su pokazivale za stanje u pograničnim krajevima sa crnogorskim nahijama. Hercegovačke vlasti su bile obaviještene o navodnom dolasku ruskih emisara na Cetinje. Po tim vijestima oni bi imali onu ulogu koju su prije 25 godina imali pukovnik Mihailo Miloradović i kapetan Ivan Lukačević. No, uskoro su navedene informacije demantovane.¹⁶⁹

c) Odlazak Bošnjaka na ruski front

U prvim mjesecima nakon dobivenih fermama iz Istanbula o općoj mobilizaciji vojske, te nakon njenog slanja na rusko-osmanski front, mobilizacija se nije provodila onom dinamikom kakvu je Porta očekivala. Tek kada je u augustu 1736. godine iz Carigrada u Sarajevo došao Portin haznadar sa novcem, počelo se aktivnije raditi na općoj mobilizaciji. Za relativno kratko vrijeme mobilizirani su: 1047 nefera iz postojećih tvrđava, bosanski zaimi i timarlije (*erbab-i*

¹⁶⁷ Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu, *Zaostavština Jovana N. Tomića*, red. br. 1477, st. sign. 8711/VI, izvještaj, Split 6. VI 1736. godine (dalje: Arhiv SANU, *Tomićeva zaostavština*).

¹⁶⁸ Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699 – 1718)*, Sarajevo 1989., 145–189 (dalje: E. Pelidija, *Bosanski ejalet*).

¹⁶⁹ G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti*, 211.

timar-spahije), i to 2.000 konjanika (*suvari asker*), 2.000 bešlija (*taife-i bešli*) i 3.000 pješaka.¹⁷⁰ To znači da je za relativno kratko vrijeme za rat bilo spremno 8.047 ljudi.

No, drugi izvori govore i o drugim brojevima. Tako npr. neposredni učesnik ovog vojnog pohoda i pisac "*Hronike*" Ahmed Hadžinesimović spominje da je iz Bosne za ruski front tada mobilizirano 7.200 ljudi. Po trećim izvorima je oko 10.000 oficira i vojnika.¹⁷¹

Kao i u sličnim ranijim prilikama, i ovoga puta se dio mobiliziranih ljudi nije odazvao na poziv, pravdajući se raznim izgovorima. Vjerovatno da je to bio osnovni razlog zbog čega izvori daju različite brojeve o mobiliziranim sultanovim podanicima. Zato su njihovi podaci na izvjestan način i tačni, ali ni jedni, ni drugi, ni treći nisu o ovome vodili računa. Među oficirima bile su i mnoge ugledne ličnosti Bosanskog ejaleta. Glavni zapovjednik svih mobiliziranih bio je hercegovački i kliški sandžakbeg Bećir paša Čengiće. Sa njim su u svojstvu zapovjednika pojedinih vojnih dijelova bili: tuzlanski kapetan Derviš Hasan Osmanbegović, banjalučki kapetan Mehmed beg Ferhadpašić-Sokolović i ljubuški kapetan Ali beg Hadžalić. Sa njima je bilo više zaima iz bosanskog, hercegovačkog, kliškog i zvorničkog sandžaka: Mehmed beg Dugalić, Rustem beg Šahinpašić, Abdi beg i Husein beg, unuci Korča Mehmed-paše, Abdi Džafer Zaimović, Ismail aga Bišćanin, Mehmed Alibegović, Osman beg Repovac, te mnogi drugi.¹⁷²

Intenzivnije pripreme za mobiliziranje vojske trajale su tokom cijelog septembra i oktobra 1736. godine. Tek kada su u cijelosti obavljene dobiveni zadaci, Bećir paša je iza 8. novembra (Mitrov dan - Kasum - prim. E.P.) pošao sa jedinicama prema zbornom mjestu. Kod tvrđave Isakči* Bećir-pašu Čengića i mobiliziranu vojsku iz Bosanskog ejaleta dočekao je veliki vezir Carstva Kor Ahmed paša. Po već ranije dobivenom naređenju, nakon kraćeg odmora, Bećir paša je sa potčinjenim jedinicama pošao je u pravcu Moldavije. Bošnjaci su se tom prilikom kretali duž obale Dnjestra. Predvođeni svojim vojnim zapovjednicima, bez poteškoća su došli do granice Soroka. Tu su odlučili provesti zimske mjesec do daljeg pokreta u proljeće. U ovom kraju ispražnjeno je više sela. Domaće stanovništvo je moralo napustiti kuće i povesti stoku, kako bi se smjestili mobilizirani Bošnjaci. Istovremeno je sa jednom manjom grupom istaknutijih ličnosti iz Bosanskog ejaleta Bećir paša otišao u Babadag.** Cjelokupnu brigu za vojsku preuzeo je moldavski knez.¹⁷³ Daleko od rodnog kraja, suočeni sa velikom zimom, neizvjesnom budućnosti, dezertiraju mnogi vojnici i niži oficiri. Svoj bijeg su pravdali nezadovoljstvom zbog neisplaćenih novčanih prihoda na koje su imali zakonsko pravo.

¹⁷⁰ A. Olesnicki, *Bosanska vojska*, 114/115; Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr fra Ignacije Gavran, Sarajevo 1981, 173; S. S. Hadžihuseinović - Mivekkit, *Povijest Bosne*, 1, 481.

¹⁷¹ O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Obrana Bosne*, 120; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., 297; (dalje : M. Imamović, *Historija*); *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb MCMLIX, 1325.

¹⁷² OIS, BBAI, *M. d.* 54 184, 140/2, 190/3, početkom muharemma 1149. - 10 - 20. V 1736. godine f. r.; H. Kreševljaković, *Kapetanije*, 146, 191, 224; A. Olesnicki, *Bosanska vojska*, 116; Derviš Buturović, *Isprave spahijskih porodica iz nahije Neretva*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, VI - VII/1956 - 57, Sarajevo 1958., 197; S. S. Hadžihuseinović - Mivekkit, *Povijest Bosne*, 1, 484.

* *Isakči ili Isakča je bila utvrđena kasaba koja se nalazila na desnoj obali Dunava u Dobrudži.*

** *Babadag je također bila utvrđena kasaba koja se nalazila na desnoj obali Dunava u Dobrudži.*

¹⁷³ O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Obrana Bosne*, 103.

O ovoj pojavi je lično obaviješten sultan Mahmud I. Zbog toga krajem februara 1737. godine sultan šalje ferman u kome kaže: *“Iz izvještaja što ga je dostavio njihov zapovjednik (misli na Bećir-pašu Čengiča - prim. E. P.) vidi se da su pripadnici neregularnih i regularnih jedinica (levenda i neferi) pobjegli u svoje krajeve. Naređuje se svim zabitima na skelama, počevši od skele Ismaile pa dalje rijekom Dunavom da bez daljeg sve koji su pobjegli, uhvate i vezane pošalju njihovim zapovjednicima. Svim zabitima i ostalim odgovornim ljudima na tim skelama strogo je naređeno da zatvore sve prolaze”*.¹⁷⁴

Nekoliko dana kasnije sa Porte je stiglo novo naređenje. Ovoga puta se sa više biranih riječi govorilo o hrabrosti ljudi iz Bosanskog ejaleta koji su: *“odani dinu i devletu, koji stoje licem u lice prema neprijatelju”* i koji su: *“poznati kao junaci na istoku i zapadu.”* Vjerovatno su navedeni komplimenti trebali da anuliraju prijekorne sultanove riječi iz prethodnog fermana. Na ovakvo pisanje uticala su i saznanja da u predstojećim mjesecima upravo jedinice iz Bosanskog ejaleta treba da vode više bitaka sa ruskom vojskom.

Uprkos komplimentima koji su im stizali iz osmanske prijestonice, Bošnjaci i dalje dezertiraju. O tome je svakodnevno bila obavještavana i Porta. Zato i šalje novi ferman u kome naređuje alajbezima, starješinama buljuka i drugim oficirima da pojačaju budnost i pošalju svoje ljude koji će vratiti odbjegli vojnike u zimska prebivališta.¹⁷⁵ Takvo stanje zadržavanja vojske na okupu i održavanje borbenog morala trajalo je u cijelom zimskom periodu.

Međutim, na izmaku zime, iz osmanske prijestonice Bećir-paši Čengiću i njegovim saradnicima stižu novi fermani. Sa Porte pišu da uskoro nastupa proljeće, te se predviđa da vojska pod njihovom komandom treba da napusti Moldaviju i uputi se na glavne linije osmansko-ruskog fronta. Zbog toga se oficiri moraju pobrinuti da im ni jedan vojnik ne izostane. Posebno se insistira na poštivanju vojne hijerarhije i borbene sposobnosti. Moldavske vlasti bile su dužne da im osiguraju dovoljno kolskih zaprega za prijevoz ljudi, robe, hrane, oružja i municije, te svega što im je potrebno. Ponovo se Bošnjacima upućuju komplimenti, gdje se između ostalog kaže: *“do sada su bosanski askeri u bezbroj slučajeva u svim ratovima pokazali svoje junaštvo i osvjetlali obraz dinu i devletu (vjeri i državi - prim m.), pa je Porta sretna da se takvi junaci nalaze u njenoj vojsci.”* Da ih odobrovolji za predstojeće ratne okršaje, Vlada iz Carigrada obavještava da će svi oficiri i vojnici dobiti zaostale plate.¹⁷⁶ O brojnim poteškoćama sa kojima su se suočavali mobilizirani oficiri i vojnici u zimskim mjesecima koje su provodili u više moldavskih mjesta bili su obaviješteni i njihovi ukućani.¹⁷⁷

Tih dana u Moldaviju dolaze i druge sultanove jedinice koje bi trebalo da učestvuju u ratovanju sa ruskom vojskom. Među njima su bili tatarski odredi predvođeni hanom Budžaka-sultanom Nagajem, Ibrahim-pašom Skopljakom, potomkom Bošnjaka Ali-paše, i Mahmud-pašom Mahmudbegovićem iz Peći (dukadžinski sandžak prim. m.) sa 5.000 do 6.000 dobrovoljaca. Svi oni su stigli preko snježnih stepa i rijeke Aksu* u mjestu Akmečit.** Također su išli i preko rijeka Ingil i Ungul u mjesto Čehrin. Preko zaleđene rijeke Dnjepar i preko više jezera kretali su se vrlo lahko. Te pokrete osmanske vojske pratili su Rusi sa generalom fon

¹⁷⁴ OIS, BBAI, M. d., 54 162/2, kraj ševvala 1149. - 18. 28. II 1737, godine f. r.

¹⁷⁵ *Ibidem*, M. d., 54 201, ševval 1149. - 23. II 3. III 1737. godine f. r.

¹⁷⁶ *Ibidem*, M. d., 53, inv. br. 139/VI 54 202, zul kade 1149. - 3. III - 13. III 1737. godine f. r.

¹⁷⁷ N. Lašvanin, *Ljetopis*, 174.

Lesinom. Znajući za to, napao ga je krimski han Giraj i porazio. U neposrednoj borbi život je izgubio i general Lesin, dok mu je sin, čije ime se ne navodi, bio zarobljen.¹⁷⁸

d) *Poraz kod Ozije*

Postupajući po naredbi Porte, Bećir-paša Čengić je na 15 dana pred proljetni kalendar, tj. 7. marta 1737. godine sa trupama napustio zimska prebivališta i uputio se u pravcu Tomanova polja. Tu ga je zateklo novo naređenje od tadašnjeg zapovjednika Bendera, bivšeg namjesnika Bosanskog ejaleta Abdullah-paše Muhsin-zadea. U novoj instrukciji osmanskoj vojsci iz Bosanskog ejaleta se naređuje da dođe u polje kod Bendera. Već 21. marta 1737. godine izvršen je pokret mobiliziranih jedinica. Tom prilikom su one uklopljene u glavninu osmanskih snaga, uz zadržavanje svoje kompaktnosti u sklopu glavnine sultanove vojske. Po dolasku na ovo odredište, zadržali su se kod Bendera do 27. juna 1737. godine. Tada su po naređenju više osmanske komande otišli kao pomoć tvrđavi Očakov.* Njen zapovjednik je bio Jahja-paša, zet Ali-paše Hekim-oglua.¹⁷⁹

Vjerovatno u želji da im podigne borbeni moral i motivira za predstojeće bitke, sa Porte je Bošnjacima kod Ozije došlo 30.000 groša na ime nadoknade učešća u ratu.¹⁸⁰ Put od Bendera do Ozije sultanove mobilizirane jedinice iz Bosne prešle su bez većih poteškoća. Na odredištu ih je dočekaio Jahja paša. U njegovoj pratnji bili su: Mustafa paša iz Silistre, Mehmed paša Gaga-oglu, Hasan paša i Bećir paša Čengić. To znači da je prije ostalih jedinica hercegovački sandžakbeg došao do Ozije.

Neposredno nakon dolaska pred Očakov, do ovoga grada i njegove velike tvrđave došla je i ruska vojska. Njeni komandanti su odmah pristupili rasporedu svojih odreda i opkolili tvrđavu na prostoru rijeka Dnjepar i Perezana, sve do ušća u more. Sa 300 do 400 topova, od kojih su posebno bili poznati njih sedam zvanih *kumbara* i *havan*, iz tri pravca započeli su artiljerijsku paljbu po tvrđavi. Istom mjerom odgovarali su im i branioći ozijske tvrđave protuartiljerijskom paljbom iz manjih topova: *baljemeza*, *sačme*, *šahije* i kumbare. Punih petnaest dana trajale su danonoćne borbe. Obje vojske pokazale su borbenu sposobnost, hrabrost i žestinu.¹⁸¹

U jednom od brojnih artiljerijskih napada, ruske tobdžije su pogodile *baruthanu*. Od nastale eksplozije je uništena trećina tvrđave i poginuo veliki broj branilaca. Bio je to presudan

¹⁷⁸ O. Novljaniv, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*, 104.

¹⁷⁹ *Ibidem*, 104.

* Tvrđava Očakov poznata je i pod drugim imenom kao Kara Kerman i Ozu. To je današnji ukrajinski grad Očakov na Dnjepriu, istočno od Odese. U Bosni i Hercegovini spominje se samo kao Ozija. O bici kod ovoga grada dr Safvet beg Bašagić napisao je dramu u četiri čina pod nazivom "Boj pod Ozijom", "Behar" I, 1900-01, 8, Sarajevo 1900.

¹⁸⁰ OIS, BBAI; *M. d.*, 53, inv. br. 139/VI, 54 205, početkom rebiul evvela 1150. - 29. VI - 9. VII 1737. godine f. r.

¹⁸¹ O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*, 105/6; Y. Oztuna, *Osmanli Devletli*, 438; I. H. Uzunçaršili, *Osmanli tarihi*, 263/4; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 297; Muhidin Pelesić, *Bošnjaci na svjetskim ratištima*, Sarajevo 1996, 54.

momenat na odluku preostalih branilaca, kojima sa strane nije dolazila pomoć, da se odluče predati ruskoj vojsci “na viru“. Do toga je došlo 14. rebiul-evvela 1150., tj. 14. jula 1737. godine. Toga dana ruska vojska ušla je u tvrđavu i grad Očakov (Ozija).¹⁸²

Neposredno nakon osvajanja ove znamenite tvrđave i predaje “na viru“, osvajač se nije pridržavao ranijeg obećanja. Tom su prilikom većinu značajnijih osmanskih ličnosti neposredno po zarobljavanju pogubili. Među njima je bio i Bećir-paša Čengić. Preživjeli vojnici, dopali su ruskog ropstva. Novi gospodari su ih uskoro podijelili u tri grupe. Jedan je dio otišao sa Mustafa-pašom iz Ozije i Osman-begom Repovcem u Gradičku, druga grupa sa Hasan-begom Alipašićem i alajbezima Sulejmanom i Osmanom Osmanpašićem odvedena je u pravcu Berlonija, a treći dio je odveden u Ravnu Goru (ne odnosi se na Šumadiju - prim. m.) sa Jahjom, ključkim kapetanom, bratom Bećir-paše Čengića. Među najuglednijim zarobljenim Bošnjacima bili su: kliški sandžakbeg Mehmed-beg Dugalić-Malkoč, Rustem beg Šahinpašić, Avdi-beg i Husein-beg Korča, Zvorničanin Abdi Zaim-beg Džaferzaimbegović, tuzlanski kapetan Derviš-beg, Bišćanin Smail aga, *haznadar* umrlog Bišćaka Mustafa-paše, hadži-Alija iz Sarajeva, ljubuški kapetan Ali beg te mnogi drugi. Prema do sada nepotpunim podacima u Boju kod Ozije među poginulim uglednijim ličnostima iz reda branilaca bilo je i oko 80 Bošnjaka.¹⁸³ Bilo je to na 21 dan prije nego što će kod Banje Luke njihovi sunarodnici izvojevati jednu od najznačajnijih pobjeda nad austrijskom vojskom.

Prema dostupnim podacima, zajedno sa drugim osmanskim jedinicama u rusko ropstvo je nakon osvajanja Očkova dospjelo i 7.743 Bošnjaka.¹⁸⁴ Navedeni broj zarobljenih koriguje ranije podatke nekih orijentalista i historičara da je na ruski front iz Bosanskog ejaleta otišlo 7.200, a po drugima 8.000 za rat sposobnih ljudi. Najvjerovatnije je tačan podatak akademika Hamdije Kreševljakovića koji piše da je na ruski front iz Bosne u ovom periodu otišlo 10.000 ljudi.¹⁸⁵ Vjerovatno je jedan manji dio na putu od Bosne do Očkova dezertirao, i vratio se kući.¹⁸⁶ Time je navedeni broj o 7.743 zarobljena Bošnjaka sasvim realan. U narednim godinama ropstva, najveći dio ovih zarobljenika je usljed zime, te raznih bolesti umro, daleko od svoje Bosne. Zbog toga njih 6.403 nije dočekalo slobodu. U vrijeme potpisivanja osmansko-ruskog mirovnog ugovora 28. decembra 1739. godine u životu ih je bilo 1.340. No, iako je sporazum predviđao da se odmah puste na slobodu i vrate kućama, realizacija ove tačke

¹⁸² O. Novljanin, A. Hadžinesimović, *Odbrana Bosne*, 106-108; *Historija II*, 1325; *Vojna enciklopedija*, 6, Beograd 1973, 250; *Vojna enciklopedija*, 8, Beograd 1974, 281; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 297. U knjizi ovog autora vjerovatno se potkrala štamparska greška, pa umjesto navedenog datuma piše 14. juni, tj. mjesec dana ranije.

¹⁸³ A. Olesnicki, *Bosanska vojska*, 115; Safvet beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463. – 1850.)* reprint izdanje, Sarajevo 1989, 94 (dalje: S. Bašagić, *Kratka uputa*); S. S. Hadžihuseinović-Muvekit, *Povijest Bosne*, 1, 484; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 298.

¹⁸⁴ Hamdija Kreševljaković, *Čengići*, Izabrana djela, knj. I, Sarajevo 1991., 401/2, 411; A. Olesnicki, *Bosanska vojska*, 116; S. Bašagić, *Kratka uputa*, 94 S. S. Hadžihuseinović-Muvekit, *Povijest Bosne*, 1, 484; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 298.

¹⁸⁵ *Historija II*, 1325.

¹⁸⁶ Vidi fusnote 33 i 34.

mirovnog ugovora nije odmah izvršena. Do toga je došlo tek u oktobru 1742. godine, kada su došli svojim kućama u Bosnu.¹⁸⁷

¹⁸⁷ A. Olesnicki, *Bosanska vojska*, 116; S. Bašagić, *Kratka uputa*, 94; S. S. Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, 484; *Historija II*, 1325; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 298.